

UOT 78.

ORCID: 0009-0002-4109-7964

<https://doi.org/10.52094/2221-7584.2025.47.0135>

Yaqut Abdullayeva Babakişi qızı
Azərbaycan Respublikasının əməkdar artisti,
Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin dosenti
E-mail: shixalibaylin@gmail.com

AKADEMİK VOKAL SƏNƏTİNİN MÜHÜM XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Vokal həm səhnədə çıxış edən solistə, həm də istifadə edilən xüsusi vokal texnikasına verilən addır. Vokal sənəti instrumental musiqi ilə müqayisədə xüsusi plastikliyə malikdir. Vokalın ifadə vasitələri insan səsinin tonu, diapazonu, həcmi, tembrilə bağlıdır. Texniki nöqteyi-nəzərdən fərqli səs istifadələri nəticəsində yaranan bir çox vokal növləri var. Vokal ifasına mahnıda yaratmaq istədiyiniz effektdən asılı olaraq müxtəlif texnikalar daxil ola bilər.

Məqalədə akademik vokal sənətinin mühüm xüsusiyyətləri öz əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, vokal sənəti sərbəst bədii ifadə ilə texnikaya əsaslanan strategiyalar arasında davamlı tarazlıq axtarışıdır.

Açar sözlər: vokal musiqi, vokal sənəti, vokal məktəbləri, vokal mədəniyyətləri, peşəkar vokal ifası.

Vokal musiqi instrumental musiqinin əksidir, bu musiqi sahəsində insan səsi ilə tamaşaçılara həyatın hüznünü, sevincini, kədərini və ülvi gözəlliyini hiss etdirirlər. İnsan səsi ilə ifa olunan mahnılar, xor parçaları, operalar və kantatalar çox vaxt instrumental müşayiət ilə müşayiət olunur. Vokal musiqisi üzrə ixtisaslaşan musiqiçiyə vokalçı deyilir, lakin bu termin əsasən klassik musiqi ifaçılarına aid edilir. “Vokal səsi ecazkar zəngin tembrə malik olan canlı alətdir ki, ifa etmə bacarığı xüsusi professionallıq tələb edir” (Rzayeva M., 2021, s. 67). Vokal sənətində səslərin diapazonuna görə fərqləndirilməsinə səs tipi deyilir. Bundan əlavə, kontrtenorlar (falsettoda qadın diapazonunda oxuyan kişi müğənnilər), sopranistalar (soprano diapazonunda səsi olan kişi müğənnilər) və soprano diapazonunda oxuyan oğlanın səsi olan oğlan soprano var. Hətta sopranolar səs keyfiyyətinə və şəxsiyyətinə görə daha da təsnif edilir. Eynilə,

mezzo-soprano, alto, tenor, bariton və bas da ətraflı şəkildə təsnif edilir. Bunun səbəbi operada müxtəlif rolların meydana çıxması və hər bir rolun əhəmiyyətli dərəcədə fərqli oxuma diapazonu, səs keyfiyyəti və tələb olunan texnikaya malik olması ilə əlaqədardır, ona görə də onları təfərrüatlı şəkildə təsnif etmək zərurəti yaranmışdır.

Vokal sənətinin inkişafı vokal mədəniyyəti fenomeninin tədricən formalaşması, o cümlədən xanəndələrin xüsusi hazırlığı və oxuma tonunun, eləcə də xüsusi üslubun formalaşması ilə müşayiət olunur. Ümumiyyətlə, qədim mədəniyyətdə müğənninin vəzifəsi lazımi əhval-ruhiyyə (“pathos”) yaratmaq, duyğuları tərbiyə etməklə bağlı idi. Orta əsrlər mədəniyyətində peşəkar müğənni insanla Tanrı arasında vasitəçi rolunu oynayır. Bu dövrdə vokal kilsə məktəbləri və ifa ənənələri ilə vokal mədəniyyətinin formalaşması başlayır. Gözəl səs Tanrının bir hədiyyəsi və kilsənin “mülkiyyəti” hesab olunurdu.

İlk vokal məktəbləri daha çox tembrin gözəlliyi, diapazonun genişliyi və təbii səsin gücünə önəm verirdilər. Dünyəvi vokal mədəniyyəti İntibah dövründən başlayaraq opera ətrafında tədricən inkişaf etmişdir. Zaman ərzində ictimaiyyət onun mühüm və əhəmiyyətli komponentinə çevrilməyə başlayır. Bu andan vokal mədəniyyəti təkcə ifa mədəniyyəti kimi deyil, həm də dinləmə mədəniyyəti kimi qavranılırdı. Öz ətrafında bütöv bir subkulturu birləşdirən müasir estrada ifaçısı bu cərəyanın inkişafının nəticələrindən biridir.

Tədricən milli vokal mədəniyyətləri vahid ümumavropa (müasir dövrdə isə qloballaşma prosesləri ilə əlaqədar olaraq qlobal) vokal mədəniyyətində birləşir. Birincisi, özəl məktəblər vahid milli məktəbdə birləşir, bu məktəbdə ümumavropa vokal mühitinin və mədəniyyətinin formalaşmasından danışmaq olar.

Vokal mədəniyyəti inkişaf edərək təcrid olunaraq ümumi mədəniyyətdə öz yerini tutmuş və bu gün mühüm sosial rol oynayır. Beləliklə, bəstəkarların, ifaçıların, musiqi və vokal ifaçılığının bir tərəfdən milli kimliyi ilə seçilən, digər tərəfdən ümumavropa və hətta dünya tendensiyalarına uyğun gələn xüsusi bir musiqi ilə birləşməsi baş verir. Bu tendensiya bizim ölkəmizdə də baş vermişdir. “Azərbaycanda vokal sənətinin kökləri xalq musiqisi, aşıq və muğam sənəti ilə bağlı olmuşdur” (Quliyeva K., 2018, s. 8).

XX əsrdə bu icmanın heterojenliyi ictimaiyyət tərəfindən həyata keçirilir. Bütün mədəniyyət kütləvi və elitaya bölündüyü kimi, vokal mədəniyyəti də populyar və hamı üçün başa düşülən (çox vaxt pop adlanır, indi isə kommersiya və kütləvi) və elitaya (öz növbəsində, adətən akademik musiqi ilə bağlıdır) bölünür. Nəticə etibarlı ilə təkcə akademik və estrada ifa üslubları fərqlənmir və indi onlar qarşı çıxırlar, həm də akademik və pop-vokal mədəniyyətlərinə qarşı çıxırlar ki, bu da təbii ki, ənənələrə, səsin formalaşma texnikasına və mədəniyyətə fərqli, bəzən misilsiz münasibətdə öz əksini tapır.

Müasir dövrdə vokal ifaçılığın estetik-antropoloji baxımdan təhlil etmək olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar vokal ifasını yalnız istedadla əldə etmək mümkün deyil, insanın vokal qabiliyyətləri üzərində ciddi iş tələb olunur. Öz üzərində işləmək təkcə vokal qabiliyyətlərini dərk etmək və təkmilləşdirmək deyil, vokalçı performansını emosional vəziyyətlə əlaqələndirmək mexanizmini mənimsəməli və təkmilləşdirməli, duyğuların ifadəsini idarə etməyi öyrənməlidir. Vokal sənətinin duyğular aləmi ilə əlaqəsi, onlara təsir etmək, əhval-ruhiyyə yaratmaq qabiliyyəti ümumi mədəni inkişafda müxtəlif tətbiqlərə malik olmuşdur. Bu kontekstdə vokal musiqi ifasının ilə instrumental musiqi arasında mühüm fərqlər var. “İnstrumental musiqi ilə vokal musiqinin texniki ölçüləri arasındakı əlaqə mübahisə mövzudur” (Okay, H. H., 2012, s.1066-1067).

Dünyəvi vokal mədəniyyəti həm kilsə akustik effekti, həm də xalq mahnısı ənənələrindən istifadə edərək, artıq İntibah operasında dünyəvi məzmunu vokal ifadəyə qaytarır: gözəllik, hiss dünyasının harmoniyası, sevgi və nifrət, xoşbəxtlik və iztirab. Eyni zamanda, səsin gözəlliyi onun daxili dəyərini ortaya qoyur. Maarifçilik dövründən başlayaraq musiqili dram və operalarda müğənni səhnədə ilk növbədə bədii tapşırıqları yerinə yetirir, dinləyicini əsərin ümumi konsepsiyasına uyğun olaraq dəyişdirir. Bu baxımdan səsli obrazın bədii-estetik xüsusiyyətləri haqqında söhbətlərin aparılması məna kəsb edir, vokal və musiqili portret janrı meydana çıxır.

Opera teatrında səs obrazı poetik və musiqi obrazlarından getdikcə daha çox təcrid olunaraq, öz bədii spesifikasiyini inkişaf etdirməyə başlayır. Bununla belə, onun təbiəti sintetikdir, yəni səslənmə musiqi təcrübəsinə və ədəbi

məzmununa əsaslanır. Musiqi obrazının bir növü olan səs obrazdan çox ifadə məqsədi daşıyır. Onun vizual imkanları nisbətən kiçikdir, çünki dinləyici personajı o qədər də “görmür”, hiss etdikləri ilə empatiya yaradır.

Ümumiyyətlə, vokalizasiyanı “musiqiləşmiş nitq” kimi başa düşmək olar, çünki o, həmişə müxtəlif sənət növlərini bir-birinə yaxınlaşdıran bədii mətnə əsaslanır. Vokal musiqisinin bədii mətni müstəqil bir əsər olmaqla həm də hiss və duyğulara ünvanlanır və onları aydınlaşdırmaq, xarakter və ya hadisə trayektoriyasını təyin etməklə daha çox aydınlıq və əminlik gətirmək məqsədi daşıyır. Beləliklə, vokal təcrübə və bədii zaman musiqi ilə müqayisədə hadisələr, personajlar və onların düşüncə və hissləri ilə daha aydın şəkildə müəyyən edilir.

Müğənninin təkcə eşitmə qabiliyyətini deyil, həm də baxışlarını özünə yönəltməsi vokal obrazını teatr obrazına yaxınlaşdırır: onun duyğuları, mimikaları, jestləri və hərəkətləri tamaşaçılar tərəfindən diqqətlə izlənilir və bu baxımdan vokalçının yaradıcılığı aktyorluğa daha yaxındır. Klassik obraz modelində vokalçı ilə dinləyici arasında vasitəçilik edən heç nə yoxdur, ifa anında vokalçı ilə obraz bir bütövdür. Aktyor rol oynadığı kimi, vokalçı da hər şeydən əvvəl səsi ilə özünəməxsus mənalara ifadə edir.

Peşəkar instrumental və vokal musiqinin inkişafında, qanunauyğunluqlarının tarixi formalaşmasında rəqs ritmlərinin rolu çox böyükdür. Musiqinin inkişafı ilə bəstəkarların yaradıcılığına yeni instrumental və vokal formalar daxil olur. Belə ki, bəstəkarlar nəinki simfoniyalarda, operalarda, instrumental əsərlərdə rəqsdən istifadə edirdilər, həm də vokal əsərlər yaratmaqla rəqs musiqisini yaşatdılar. “Rəqs və mahnının belə bərabər inkişafı tarix boyu müşahidə edilmişdir” (Demirova Györffy G., Gürhan D., 2022, s. 80).

Texniki nöqtəyi-nəzərdən akademik xanəndəlikdə səs formalaşması insan mahiyyətinin (bioakustik və psixoloji) ən dolğun və dərin ifadəsidir, çünki xanəndə özünün ifadə imkanlarının maksimumuna çatır. Akademik ifa insanın bioakustik mənada özünü ifadə etməsinin tamlığını təmin edir, çünki təzahür edən səs insan üçün onun fizikiliyinin ifadəsidir. Bioloji cəhətdən uyğun və akustik təsirli səsə nail olmaq ifaçının müğənni kimi özünü təyin etməsində

mühüm mərhələdir. Bu həm də psixoloji özünüifadədir, çünki müğənni duyğular palitrası təcrübəsini ifadə edir.

Akademik xanəndəlik insandan həm uzunmüddətli texnoloji hazırlıq, həm də psixoloji inkişaf tələb edir, onun emosional dünyasını tərbiyə edir, inkişaf etdirir, mədəniyyətə daxil olur. İfaçının həm müğənni, həm aktyor, həm də hiss adamı kimi davamlı özünü yaradıcılığı var. Bütün bunlar hamısı vokal sənətinin mühüm xüsusiyyətləri qismində çıxış edir. Ölkəmizdə milli vokal sənətinin tədrisi zamanı bu mühüm xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır.

Müasir dövrdə təhsildə baş verən modernləşdirilmə prosesi səbəbindən yaradıcı peşələrin nümayəndələrinin, xüsusən də vokalçıların peşəkar hazırlığı ilə bağlı yanaşmalar da dəyişir. Vokal sənəti insanın ən yüksək ehtiyacları - özünü ifadə etmək, özünü həyata keçirmək və mənəvi ünsiyyət ehtiyacları ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Vokal sənəti mədəniyyətin bir hissəsi olmaqla, dinləyicilərə emosional təsir göstərmək, katarsisə səbəb olmaq, yüksək duyğuların təzahürü, müxtəlif hissləri yaşamaq imkanı yaratmaqla minlərlə illik təcrübəni ehtiva edir. Müasir vokal sənətində son illərin mədəniyyətinə xas olan xüsusiyyətlər aydın görünür: parlaq fərdilik, polistilistika, əyləncə, janr müxtəlifliyi, ifaçılıqda sərbəstlik, mövcud kanonların yaradıcı transformasiyası. “Dünya vokal mədəniyyətinin inkişafı vokalçı şəxsiyyətinin peşəkar təlim prosesində formalaşan peşəkar keyfiyyətlərinin, o cümlədən caz improvizasiyası bacarığının əhəmiyyətini artırır” (Плаксина К.Г., 2019, s. 4).

Müasir mədəniyyətdə musiqi mədəniyyətinin və cəmiyyətin musiqi zövqünün və buna uyğun olaraq musiqililiyin ədəbiyyatdan üstün olduğu akademik xanəndəlik mədəniyyətinin formalaşması üçün əlverişsiz hallar mövcuddur. Bunlar bir neçə amillə bağlıdır: birincisi, müasir insanın rasionallığı ilə musiqinin irrasionallığı arasındakı uyğunsuzluq; ikincisi, müasir həyatın yüksək tempi ilə, insanın sadəcə olaraq ixtisaslı bir dinləyiciyə çevrilməyə vaxtı olmadığı zaman; üçüncüsü, müasir mədəniyyətdə fizikiliyin deqradasiyası ilə; dördüncü, həm xalq məişət, həm də həvəskar, eləcə də xor və ansambl ifaçılığının birgə musiqi yaradıcılığı təcrübəsinin aradan qalxması ilə; beşincisi, akademik və qeyri-akademik ifaçılığın yayılma sferasının kəsişməsi ilə

əlaqədardır. Bu amillər əsasən yüksək standartların əhəmiyyətinin zəifləməsinə səbəb olur.

Amma buna baxmayaraq, akademik vokal mədəniyyətində oxuma tonunun standartının mövcudluğu haqqında danışmaq məntiqlidir. Üstəlik, bu standart mümkün qədər obyektiv görünür ki, bu da bütün fərdlərin səs aparatının strukturunun vəhdəti, musiqi dilinin və insan duyğularının universallığı ilə bağlıdır. Meyarlar səs diapazonunun genişliyi, səs səviyyəsi və tembr zənginliyidir. Bir qayda olaraq, müasir vokal sənətində istifadə olunan texnikadan, üslubdan, ifadə vasitələrindən və ifaçılar arasında qarşılıqlı əlaqənin xarakterindən asılı olaraq vokalın aşağıdakı əsas növləri fərqləndirilir: estrada, caz, folk, rok vokal, akademik vokal. Akademik vokal musiqisi məşhur mahnı və rəqs üslublarından özünəməxsus bədii özünəməxsusluğu, müstəqilliyi və canlılığı ilə fərqlənir. “Klassik vokal sənətinin bu xassələri əsasən akademik səs istehsalının optimallığı ilə bağlıdır, insanın təbii vokal imkanlarının maksimum dərəcədə açılmasına yönəlmişdir” (Ли Г., 2020, s. 318). Ayrı-ayrı ifaçıların vokal bacarıqlarının təkmilləşdirilməsinə istiqamət verən mühüm standartlara uyğunluq akademik xanəndəliyin vokal mədəniyyətini, onun vasitəsilə isə kütləvi mədəniyyəti qoruyub saxlamağa və inkişaf etdirməyə imkan verir. Bunun sayəsində akademik vokal sənəti bütün xanəndəlik mədəniyyətinin əsas və nizamlayıcı amili olaraq qalır.

Ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Rzayeva M. (2021). Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında vokaliz janrı. *Musiqi dünyası*, 2/87, 67-71

2. Quliyeva K. (2018). *Azərbaycan vokal sənətinin inkişafında Şövkət Ələkbərovanın rolu*. Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsini almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, Bakı: 2018, 28 s.

Rus dilində

3. Ли Г. (2020). Академическое вокальное искусство в современной культуре. Университетский научный журнал. *Humanities & Science University Journal*, № 57, с. 216-221.

4. Плаксина К. Г. (2019). *Формирование способностей к джазовой импровизации вокалистов-исполнителей*. Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук, Самара: 2019, 186 с.

Türk dilində

5. Demirova Györffy G., Gürhan D. (2022). Klasik müzik vokal repertuarında dans müziğinin kullanımı. *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Studies / Avrasya Çalışmaları*, sa.15, ss.75-82 (Hakemli Dergi)

6. Okay, H. H. (2012). Müzikal İfade Eğitimi Bir Pencere: Çalgı Müziğinde Vokal İzler. *Kastamonu Education Journal*, 20(3), 1051-1072.

Abdullayeva Yagut Babakishi gizi
Important Features of Academic Vocal Art
Summary

Vocal is the name given to both the soloist performing on the stage and the specific vocal technique. Vocal art has special plasticity compared to instrumental music. The means of expression of vocals are related to the tone, range, volume, timbre of the human voice. From a technical point of view, there are many vocal types resulting from different uses of the voice. Vocal performance may include various techniques depending on the effect you want to create in the song.

The article reflects the important features of academic vocal art. In general, vocal art is a continuous search for a balance between free artistic expression and techniques-based strategies.

Key words: vocal music, vocal art, vocal schools, vocal cultures, professional vocal performance

Ягут Бабакиши гызы Абдуллаева
Основные характеристики академического вокального искусства
Резюме

Вокал – это название, данное как солисту, выступающему на сцене, так и конкретной используемой вокальной технике. Вокальное искусство

обладает особой пластичностью по сравнению с инструментальной музыкой. Средства голосовой выразительности связаны с тоном, диапазоном, громкостью и тембром человеческого голоса. С технической точки зрения существует множество типов вокала, возникающих в результате разного использования вокала. Вокальное исполнение может включать в себя разные техники в зависимости от эффекта, который вы хотите создать в песне.

В статье отражены важные особенности академического вокального искусства. В целом вокальное искусство – это постоянный поиск баланса между свободным художественным выражением и стратегиями, основанными на технике.

Ключевые слова: вокальная музыка, вокальное искусство, вокальные школы, вокальные культуры, профессиональное вокальное исполнительство.

Məqalələrin redaksiyaya daxilolma tarixi: 22.01.2025

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 30.01.2025